

ΠΟΛΥΜΕΡΗΣ ΒΟΥΛΗΣ / ΑΘΗΝΑ

Ερμηνεύοντας την Αντίσταση μέσα από τον Εμφύλιο Πόλεμο

*Το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας και η κληρονομιά της Αντίστασης στα
χρόνια του Εμφυλίου Πολέμου*

Πολλοί μελετητές τα τελευταία χρόνια υιοθετούν το σχήμα του «μακρού εμφυλίου πολέμου», θεωρούν δηλαδή ότι η ένοπλη εμφύλια σύγκρουση ξεκίνησε το 1943 στα χρόνια της Κατοχής και τελείωσε με την ήττα του Δημοκρατικού Στρατού τον Αύγουστο του 1949.¹ Για να θεμελιωθεί, όμως, μια τέτοια θεώρηση προϋποθέτει την ύπαρξη αναλογιών και ομόλογων δομών μεταξύ των δύο περιόδων και όχι την απλή συσχέτισή τους. Με άλλα λόγια, για να καταδειχθεί η συνέχεια μεταξύ αντίστασης και εμφυλίου και να υποστηριχθεί το σχήμα ενός «μακρού εμφυλίου πολέμου» (1943–1949) χρειάζεται η συστηματική συγκριτική μελέτη των φορέων, των ιδεών, των πρακτικών που εμφανίζονται στην περίοδο της Αντίστασης (1941–44) και του εμφυλίου πολέμου (1946–49) αντίστοιχα. Παρά το γεγονός ότι τα τελευταία χρόνια έχουν αυξηθεί οι μελέτες για την αντίσταση και τον εμφύλιο πόλεμο, με την εξαίρεση λίγων άρθρων, δεν έχει γίνει μια προσπάθεια συγκριτικής μελέτης τους.² Σε αυτή την κατεύθυνση θα κινηθεί το παρόν άρθρο. Στο πρώτο μέρος θα επιδιώξω μια πρώτη καταγραφή των διαφορών μεταξύ ΕΛΑΣ και ΔΣΕ ως προς την οργάνωση και τις μορφές δράση τους. Στο δεύτερο μέρος θα εστιάσω στα σημεία κριτικής που ασκεί η ηγεσία του

¹ DAVID CLOSE, «Εισαγωγή», στο DAVID CLOSE (ΕΠΙΜ.), *Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος, 1943–1950. Μελέτες για την πόλωση*. Αθήνα, 1997, σ. 15–51· ΣΤΑΘΗΣ ΚΑΛΥΒΑΣ, *Εμφύλιος πόλεμος (1943–1949): Το τέλος των μύθων και η στροφή προς το μαζικό επίπεδο, Επιστήμη και Κοινωνία*, 11, 2003, σ. 37–70.

² Μεταξύ αυτών των εξαιρέσεων βλέπε ΧΑΙΚΕΝ ΦΛΑΙΣΕΡ, *The National Liberation Front, 1941–1947: A Reassessment* στον JOHN O. ΙΑΤΡΙΔΕΣ ΚΑΙ LINDA WRIGLEY (ΕΠΙΜ.), *Greece at the Crossroads*. University Park, 1995, σ. 48–89 και ΙΩΑΝΝΑ ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Η λογική των συγκρούσεων στην ηγεσία του ΚΚΕ 1945–1948: από την ‘καταδίκη’ του Αρη Βελουχιώτη στην άρνηση της κληρονομιάς του ΕΛΑΣ*, *Ιστορικά*, 12 (23), 1995, σ. 407–420.

ΔΣΕ και του ΚΚΕ στις κληρονομίες της Αντίστασης στα χρόνια του εμφυλίου πολέμου. Η σύγκριση του ΕΛΑΣ με το ΔΣΕ αλλά και η συζήτηση για την Αντίσταση στα χρόνια του Εμφυλίου, μπορούν να αποτελέσουν μια γόνιμη αφετηρία για να μελετηθούν εκείνα τα ιστορικά χαρακτηριστικά, τα οποία καθιστούν δυνατή και δικαιολογούν την όποια περιοδολόγηση.

Από τον ΕΛΑΣ στο ΔΣΕ

Οι πρώτες ανταρτοομάδες του ΕΛΑΣ θα παρουσιάσουν μεγάλη ποικιλομορφία ανά γεωγραφική περιοχή ως προς τη διαδικασία συγκρότησης τους. Κοινό χαρακτηριστικό τους είναι ότι δημιουργούνται με πρωτοβουλία των πολιτικών οργανώσεων του ΚΚΕ. Η πορεία τους όμως από εκεί και πέρα θα είναι συνάρτηση ποικίλων παραγόντων, όπως των διαθεσιμοτήτων και επιρροής του ΚΚΕ στην κάθε περιοχή, του τύπου της δράσης που αναλαμβάνουν και της στάσης των τοπικών κοινωνιών. Οι πρώτες ανταρτοομάδες εμφανίζονται στην Κεντρική και Ανατολική Μακεδονία, η πρόωγη επιθετική δράση τους, όμως, θα προκαλέσει σκληρά αντίποινα από μέρους των δυνάμεων κατοχής με αποτέλεσμα να διαλυθούν οι πυρήνες ένοπλης αντίστασης στην περιοχή για μεγάλο διάστημα.³ Στη Ρούμελη, όπου η επιρροή του ΚΚΕ είναι πολύ μικρή, στην ουσία οι πρώτες ανταρτοομάδες θα δημιουργηθούν επιτόπου από μέλη του ΚΚΕ, διωκόμενους και ληστές, και το αντάρτικο στη συνέχεια θα δημιουργήσει πολιτικές οργανώσεις. Στη Θεσσαλία η πορεία είναι διαφορετική λόγω της μεγαλύτερης δύναμης του ΚΚΕ στην περιοχή. Οι κομματικές οργανώσεις που ανασυγκροτούνται βγάζουν ένοπλες ομάδες στο βουνό με στόχο την «πειθάρχηση» όσων είχαν βγει στο βουνό αυτόβουλα.⁴ Στην Πελοπόννησο, η πορεία ανάπτυξης του αντάρτικου θα είναι ιδιαίτερα αργή. Οι πρώτες ομάδες συγκροτούνται με τοπική πρωτοβουλία αλλά μέχρι τις αρχές του 1943 είναι πάρα πολύ μικρές και θα συναντήσουν την αδιαφορία ή και την εχθρότητα του ντόπιου πληθυσμού. Στην Πελοπόννησο ο ΕΛΑΣ αναπτύσσεται από τα «έξω» και από τα «πάνω» και με σχετική καθυστέρηση σε σύγκριση με την υπόλοιπη Ελλάδα. Την άνοιξη του 1943 στελέχη από τις πόλεις φεύγουν για τα χωριά με σκοπό την ανάπτυξη ένοπλων ομάδων και η Κεντρική Επιτροπή (ΚΕ) του ΚΚΕ αποφασίζει την ενίσχυση του αντάρτικου στην Πελοπόννησο (με την αποστολή

³ ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΠΑΣΧΑΛΙΔΗΣ ΚΑΙ ΤΑΣΟΣ ΧΑΤΖΗΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, *Τα γεγονότα της Δράμας (Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1941). Εξέγερση ή προβοκάτσια;* Δράμα, 2003, κεφ. 1 και 4.

⁴ ΘΑΝΑΣΗΣ ΧΑΤΖΗΣ, *Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε (1941-1945)*. Αθήνα, 1977, τ. Α', σ. 224, 238.

στελεχών και τη διαπεραίωση ανταρτών του ΕΛΑΣ από τη Ρούμελη στην Πελοπόννησο).⁵

Οι πρώτες ένοπλες ομάδες λειτουργούν με μεγάλη αυτονομία, έχουν τοπική δράση, καθοριστικό ρόλο στη φυσιογνωμία τους παίζει η προσωπικότητα του ηγέτη και η δράση τους μέχρι το φθινόπωρο του 1942 έχει προπαρασκευαστικό χαρακτήρα: αποφεύγουν τις επιθέσεις κατά των στρατευμάτων κατοχής, αφοπλίζουν σταθμούς χωροφυλακής και τιμωρούν «προδότες». Από τη στιγμή που σταθεροποιείται η παρουσία τους στις ορεινές περιοχές τίθεται το ζήτημα της ανάπτυξής τους, δηλαδή να υπερβούν τον τοπικό χαρακτήρα δράσης και να επιτευχθεί ο συντονισμός μεταξύ τους. Η τοπική δράση δημιουργούσε ιδιότυπες δεσμεύσεις και εξαρτήσεις από τις τοπικές κοινωνίες, με κυριότερη την αδράνεια των ανταρτών για να μην προκληθούν αντίποινα από τις δυνάμεις κατοχής. Επιπλέον, από τη στιγμή που αναλαμβάνουν ενέργειες κατά των κατακτητών ήταν αναγκαίος ο συντονισμός μεταξύ των διαφόρων ανταρτοομάδων. Η αναγκαιότητα συντονισμού και πειθαρχίας των ανταρτοομάδων θα γίνει πρόδηλη στις εαρινές εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του 1943 όταν οι διοικήσεις του ΕΛΑΣ σε Θεσσαλία και Μακεδονία θα συμπτυχθούν προς την Πίνδο κατά παράβαση της διαταγής που είχαν για «αδιάκοπο κλεφτοπόλεμο». Σε εκείνη την περίπτωση η στρατιωτική ηγεσία του ΕΛΑΣ κατηγόρησε τις πολιτικές οργανώσεις του ΕΑΜ, που με τις επεμβάσεις τους οδηγούσαν τις διοικήσεις των αρχηγείων και των υπαρχηγείων να πειθαρχούν στις δικές τους αποφάσεις και όχι της στρατιωτικής ηγεσίας.⁶ Τα συμφέροντα πολιτικών οργανώσεων και στρατιωτικής ηγεσίας δεν ταυτίζονταν πάντα: οι πολιτικές οργανώσεις πίεζαν για την αποφυγή ενεργειών που θα προκαλούσαν τα εχθρικά αντίποινα ενώ η στρατιωτική ηγεσία αποφάσιζε με γνώμονα τις αναγκαιότητες του ενόπλου αγώνα.

Η διαδικασία μετασχηματισμού του ΕΛΑΣ από ανταρτοομάδες σε στρατό θα περάσει μέσα από τη δημιουργία του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ τον Μάιο του 1943 και την σύγκληση ανώτατου στρατιωτικού συμβουλίου τον Ιούλιο της ίδιας χρονιάς.⁷ Γενικότερα, η μετατροπή του ΕΛΑΣ σε στρατό θα περάσει, πρώτον, μέσα από την επιβολή μηχανισμών πειθαρχίας, ελέγχου και λογοδοσίας, δεύτερον την προσέγκυση αξιωματικών του στρατού, και τρίτο μέσα από την αύξηση της επιχειρησιακής ικανότητας του ΕΛΑΣ (κυρίως μετά από την παράδοση του οπλισμού των Ιταλών). Αυτό

⁵ ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΜΟΥΤΟΥΛΑΣ, *Πελοπόννησος 1940–45. Η περιπέτεια της επιβίωσης, του διαχασμού και της απελευθέρωσης*. Αθήνα, 2004, σ. 335–363.

⁶ Θ. ΧΑΤΖΗΣ, *Η νικηφόρα επανάσταση*, τ. Β', σ. 55.

⁷ ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΣΑΡΑΦΗΣ, *Ο ΕΛΑΣ*. Αθήνα, 1999, σ. 102, 137–141.

που δεν έχει διερευνηθεί αρκετά είναι σε ποιο βαθμό στην πράξη επιτεύχθηκε η στρατιωτικοποίηση του ΕΛΑΣ, δηλαδή ο μετασχηματισμός του σε τακτικό στρατό. Νομίζω ότι ο μετασχηματισμός παραμένει ανολοκλήρωτος.⁸ Από τη μια πλευρά το σίγουρο είναι ότι ο ΕΛΑΣ συνεχίζει σε όλη τη διάρκεια της κατοχής τις αντάρτικες ενέργειες (όπως αιφνιδιαστικές επιθέσεις μικρών τμημάτων κατά των κατακτητών και, κυρίως, σαμποτάζ) αλλά και παράλληλα είναι ικανός να οργανώνει μεγάλες επιχειρήσεις κυρίως αμυντικού χαρακτήρα (π.χ. αντιμετώπιση των εχθρικών εκστρατειών στην Πίνδο) και σπανιότερα επιθετικού. Από την άλλη πλευρά, οι εμφύλιες συγκρούσεις με τμήματα συνεργατών των Γερμανών δείχνουν ότι η δράση των μονάδων του ΕΛΑΣ σε μεγάλο βαθμό συνεχίζει να έχει τοπικό χαρακτήρα και μεγάλη αυτονομία.

Θα ήθελα να προχωρήσω στην εξέταση της οργάνωσης και δράσης του ΔΣΕ. Θα ξεκινήσω από μια πτυχή που δεν άπτεται άμεσα του ΔΣΕ αλλά αντικατοπτρίζει τις αλλαγές που γίνονται μεταπολεμικά στο ΚΚΕ. Σύμφωνα με μια έκθεση του μέλους του Πολιτικού Γραφείου Γιάννη Ιωαννίδη, το ΚΚΕ τον Δεκέμβριο του 1944 αριθμούσε 420.000 μέλη. Το 1946 αυτά είχαν μειωθεί αισθητά: έφταναν, σύμφωνα πάντα με τον ίδιο, τα 295.000 (εκ των οποίων τα 250.000 είχαν «μεταγραφεί» στο Αγροτικό Κόμμα Ελλάδας). Τι συνέβη με τους υπόλοιπους; Το κόμμα είχε διαγράψει περίπου 20.000–25.000 άτομα και οι υπόλοιποι «διέρρευσαν μετά το Δεκέμβρη του 1944».⁹ Στα τέλη του 1947, αμερικανικές υπηρεσίες πληροφοριών, υπολόγιζαν ότι τα μέλη του ΚΚΕ είχαν μειωθεί στις 200.000.¹⁰ Η μείωση του αριθμού μελών είναι σοβαρή ένδειξη που μπορεί να μας οδηγήσει σε μια γενικότερη υπόθεση: στο χώρο της αριστεράς το υποκείμενο του Εμφυλίου δεν είναι το ίδιο με το υποκείμενο της Αντίστασης. Και όπως θα δούμε παρακάτω η διαφορά δεν είναι απλώς αριθμητική.

Λίγα πράγματα γνωρίζουμε για τη δράση των πρώτων ένοπλων ομάδων μετά την απελευθέρωση, δηλαδή για τις λεγόμενες «ομάδες δικοκομένων». Πρόκειται για μικρές ομάδες, πειθαρχημένες, με τοπική δράση και κατ' ουσίαν ανεξάρτητες η μία από την άλλη, οι οποίες συμπράττουν κατά πε-

⁸ Για αυτό το ζήτημα βλέπε τις διαπιστώσεις του Θ. ΧΑΤΖΗ, *Η νικηφόρα επανάσταση*. τ. Β', σ. 90–91.

⁹ Έκθεση Γιάννη Ιωαννίδη προς τα αδελφά κόμματα και το ΚΚΣΕ, 12 Σεπτεμβρίου 1946, στο *Η τρίχρονη εποποιία του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας (1946–1949)*. Αθήνα, 1998, σ. 595.

¹⁰ National Archives and Records Administration 868.00B/12–2647, Αθήνα προς Secretary of State, 26 Δεκεμβρίου 1947.

ρίπτωση.¹¹ Σε αυτή την πρώτη φάση, όπως γράφει ένα στέλεχος του ΔΣΕ, «οι αντάρτες δεν είχαν σταθερές βάσεις παραμονής σε κατοικημένους τόπους, όπως στον ΕΛΑΣ, και στις μετακινήσεις τους κινούνταν συνήθως τη νύχτα και από τα πιο απίθανα, απόκρημνα μέρη».¹² Το γεγονός ότι οι «ομάδες καταδιωκομένων» πολλές φορές καταδικάζονται από το κόμμα ως «εξτρεμιστικές» δείχνει ότι δραστηριοποιούνται όχι με την ενθάρρυνση αλλά μάλλον την ανοχή του κόμματος. Την άνοιξη του 1946 παίρνουν οδηγίες να αρχίσουν τις επιθέσεις κατά σταθμών χωροφυλακής («με αποφυγή αν είναι δυνατόν θυμάτων»), να μην προβούν σε ενέργειες αντεκδίκησης αλλά και να μην προχωρήσουν σε μαζική στρατολογία, γιατί όπως έγραφε μια οδηγία της Π.Ε. Φθιώτιδας-Φωκίδας, οι ΕΛΑΣίτες «έπρεπε να μείνουν στα χωριά τους και να κάνουν ό,τι μπορούν για την πραγματοποίηση των καθηκόντων που έβαζαν οι οργανώσεις».¹³ Το γεγονός ότι σχηματίζονται χωρίς την εντολή του κόμματος δεν υποδεικνύει απλά μια πρώτη διαφορά με τις πρώτες ανταρτοομάδες του καιρού της κατοχής. Δείχνει τις πολύπλευρες πιέσεις βίας και τρομοκρατίας που ασκούσαν μεταπολεμικά στις πολιτικές οργανώσεις και ότι η σχέση μεταξύ πολιτικών οργανώσεων – αντάρτικων ομάδων που υπήρχε στην Κατοχή δεν υπάρχει πλέον. Οι πολιτικές οργανώσεις, τουλάχιστον στην ύπαιθρο και τις μικρές πόλεις, διαλύονται κάτω από το βάρος των επιθέσεων και της τρομοκράτησης ενώ στις μεγάλες πόλεις θα περάσουν στην παρανομία μετά το 1947. Ο ομφάλιος λώρος που συνέδεε πόλη-ύπαιθρο στον καιρό της κατοχής, είχε ατροφήσει ή κοπεί στον καιρό του Εμφυλίου. Όπως σωστά έχει επισημανθεί, για τον κόσμο της αριστεράς ο εμφύλιος πόλεμος ήταν πόλεμος της υπαίθρου όχι των πόλεων.¹⁴ Αυτό, όμως, τουλάχιστον για τον κόσμο των μεγάλων αστικών κέντρων, ήταν αναμενόμενο: ο κόσμος της αριστεράς στα μεγάλα αστικά κέντρα δεν είχε την εμπειρία του ένοπλου αγώνα ούτε στη διάρκεια της Κατοχής – τα Δεκεμβριανά ήταν η εξαίρεση και μια μάλλον αρνητική εμπειρία.

Η δυναμική της ανάπτυξης του αντάρτικου συνιστά μια ακόμη σημαντική διαφορά του εμφυλίου σε σχέση με την Κατοχή. Καταρχήν, η αριθμητική ανάπτυξη του ΕΛΑΣ είναι από κάθε άποψη εντυπωσιακή. Από 500 περίπου αντάρτες το φθινόπωρο του 1942, φτάνει στις 12.000 την άνοιξη

¹¹ ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΠΑΚΟΓΚΟΣ, *Καπετάν Μάρκος. Ο εμφύλιος πόλεμος στην Ελλάδα, 1945–1949*. Αθήνα, 1999, σ. 203.

¹² ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΜΑΛΤΕΖΟΣ (Τζουμερκιώτης), *ΔΣΕ. Ζητήματα στρατηγικής και τακτικής της ηγεσίας του*. Αθήνα, 1984, σ. 61.

¹³ ΓΕΩΡΓΙΟΣ Δ. ΜΑΤΖΩΡΟΣ, *Ο Καπετάν Διαμαντής. Ο σταυραετός της Ρούμελης*. Αθήνα, 1994, σ. 158–159.

¹⁴ ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ, *Ιστορία του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου, 1946–1949*. Αθήνα, 2000, τ. Α', σ. 205–212, 264–265.

του 1943, τις 30.000 στις αρχές του 1944, και, τέλος, στην απελευθέρωση έχει περίπου 50.000 μέλη.¹⁵ Ο ΔΣΕ ποτέ δεν θα καταφέρει να έχει αυτή την ανάπτυξη. Από περίπου 4.000 το καλοκαίρι του 1946, θα φτάσει τις 10.000 τον χειμώνα του 1946, τις 18.000 τον χειμώνα του 1947 και τον χειμώνα του 1948 θα φτάσει στο μέγιστο των δυνάμεων του, τις 25.000–26.000 αντάρτες.¹⁶ Η διαφορά μεταξύ ΕΛΑΣ και ΔΣΕ δεν είναι απλά αριθμητική. Ενώ η δυναμική του ΕΛΑΣ βασίστηκε στις ευρείες κοινωνικές διαθεσιμότητες που δημιούργησε ο αγώνας ενάντια στους κατακτητές, η δυναμική του ΔΣΕ παρέμεινε περιορισμένη. Ο ΔΣΕ δεν κατάφερε να συνεγείρει το μαζικό ενθουσιασμό που ενέπνευσε ο ΕΛΑΣ. Σε αυτό το σημείο η διαφορά στον χαρακτήρα των δύο πολέμων (εθνικοαπελευθερωτικού και εμφυλίου) είναι αποφασιστική. Όσο και εάν ο ΔΣΕ σε μια προσπάθεια νομιμοποίησης του Εμφυλίου θα τον μετονομάσει σε «δεύτερο αντάρτικο» και το μεταπολεμικό καθεστώς σε «δεύτερη κατοχή», όλοι εκείνη την εποχή καταλάβαιναν τις διαφορές μεταξύ 1941 και 1946, μεταξύ Γερμανών και Αμερικανών. Τα όρια της δυναμικής θα φανούν ήδη από την αρχή καθώς θα υπάρχει πρόβλημα στρατολόγησης ανταρτών στις τάξεις του ΔΣΕ. Ο Μ. Βαφειάδης στην «πλατφόρμα» που κατέθεσε το 1948 αναγνώριζε ότι «από τα μέσα του 1947 η στρατολογία του ΔΣΕ είχε πάρει σχεδόν ολότελα βίαιο χαρακτήρα. Η εθελοντική κατάταξη δεν έφτανε ούτε το 10%».¹⁷ Η βίαιη στρατολόγηση εξηγεί τόσο τη μαζική (σε σχέση με τον ΕΛΑΣ) συμμετοχή γυναικών όσο και το πρόβλημα των λιποταξιών (που οξύνθηκε ιδιαίτερα στις τελευταίες φάσεις του εμφυλίου πολέμου). Η υποχρεωτική επιστράτευση δείχνει ότι ο ΔΣΕ, πολύ περισσότερο απ' ό,τι ο ΕΛΑΣ, λειτουργεί ως ένας πρωτοκρατικός θεσμός, ο οποίος διαθέτει τη βούληση και τους μηχανισμούς να επιβάλει στην εδαφική επικράτεια που ελέγχει τις δύο πρωταρχικές λειτουργίες του κράτους: φορολογία και στρατολόγηση.

Από τη στιγμή που συγκροτείται ο ΔΣΕ είναι αρκετά πιο πειθαρχημένος και κεντρικά ελεγχόμενος από τον ΕΛΑΣ. Από το καλοκαίρι του 1946, οπότε ο Μάρκος Βαφειάδης παίρνει την εντολή από τον Νίκο Ζαχαριάδη

¹⁵ JOHN L. HONDROS, *Occupation and Resistance. The Greek Agony 1941–44*. New York, 1983, 114–122· MARK MAZOWER, *Inside Hitler's Greece. The Experience of Occupation, 1941–44*. New Haven, 1993, σ. 137· Σ. Σαράφης, *Ο ΕΛΑΣ*, σ. 384.

¹⁶ D. CLOSE, *The Origins*, σ. 195, 209· Γ. ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ, *Ιστορία του ελληνικού Εμφυλίου*. τ. Α', σ. 328, 337, 361 και τ. Β', 157–158, 236–238. Βλέπε επίσης τα στοιχεία που παραθέτει η ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΛΑΙΟΥ, *Μετακινήσεις πληθυσμού στην ελληνική ύπαιθρο κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου*, στο LARS BÆRENTZEN, ΓΙΑΝΝΗΣ Ο. ΙΑΤΡΙΔΗΣ, OLE L. SMITH (ΕΠΙΜ.), *Μελέτες για τον εμφύλιο πόλεμο, 1945–1949*. Αθήνα, 1992, σ. 67–114.

¹⁷ Γράμμα του Μάρκου Βαφειάδη προς το Πολιτικό Γραφείο της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ, 15 Νοέμβρη 1948, στο ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, τ. 6, σ. 486.

να οργανώσει το αντάρτικο η οργανωτική εξέλιξη είναι ταχύτερη –σε αυτό βέβαια βοηθά και η προηγούμενη εμπειρία του ΕΛΑΣ που προσφέρει ένα οργανωτικό μοντέλο. Έτσι στις 28 Οκτωβρίου 1946 δημιουργείται το Γενικό Αρχηγείο και τον Ιανουάριο του 1947 συγκροτούνται τα Περιφερειακά Αρχηγεία και τα Αρχηγεία Περιοχών. Τα ζητήματα που θα ανακύψουν αναφορικά με την ανάπτυξη του αντάρτικου θα αντιμετωπιστούν κεντρικά και δεν θα αφεθούν στην τοπική πρωτοβουλία. Για παράδειγμα, η ανάπτυξη του ΔΣΕ ήταν, μέχρι κάποιο βαθμό, συνάρτηση της επιμελητειακής ενίσχυσης από το εξωτερικό, υπόθεση, δηλαδή, των επαφών της ηγεσίας του ΚΚΕ με εκπροσώπους των κομμουνιστικών κομμάτων των γειτονικών ζωνών ή της Σοβιετικής Ένωσης. Η μετακίνηση πολυπληθών ομάδων, όπως η αποστολή της ταξιαρχίας αόπλων από τη Ρούμελη στη Μακεδονία το Φεβρουάριο-Μάρτιο 1948, μπορούσε να οργανωθεί μόνο από τη στρατιωτική-πολιτική ηγεσία και να διεκπεραιωθεί με τον επιτυχημένο συντονισμό των επιμέρους αρχηγείων. Η αυτονομία που έδειχναν οι καπετάνιοι του ΕΛΑΣ γρήγορα αντικαταστάθηκε από την πλήρη υπακοή των περιφερειακών αρχηγείων προς τη στρατιωτική-πολιτική ηγεσία του ΔΣΕ. Ήδη από τις πρώτες στρατιωτικές επιχειρήσεις του 1947 το Γενικό Αρχηγείο του ΔΣΕ έχει τον έλεγχο των περιφερειακών αρχηγείων στα οποία δίνει διαταγές και τις οποίες τα περιφερειακά αρχηγεία εκτελούν ακόμα και όταν διαφωνούν με αυτές. Έτσι για παράδειγμα, όπως υποστηρίζει ο Ύψηλάντης, παρά τις αντιρρήσεις που είχαν διατυπώσει, τα αρχηγεία Τζουμέρκων και Κόζιακα υπάκουσαν στην διαταγή να ανακαταλάβουν τις περιοχές που είχαν εγκαταλείψει με αποτέλεσμα να διαλυθούν την άνοιξη του 1947.¹⁸

Η δράση του ΔΣΕ είναι διαφορετική γιατί σε μεγάλο βαθμό οι συνθήκες έχουν αλλάξει. Στη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, οι δυνάμεις κατοχής θα έπρεπε να διαθέσουν και να καθλώσουν πολύ σημαντικές στρατιωτικές δυνάμεις για να επιβάλουν την κυριαρχία τους στην ύπαιθρο και γι' αυτό το λόγο επέλεξαν την τακτική των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων κατά των ανταρτών οι οποίες διαρκούσαν λίγες μέρες και ήταν ιδιαίτερα καταστροφικές και παράλληλα διέθεταν τις δυνάμεις τους για τη φύλαξη των πόλεων και στρατηγικών σημείων, όπως σιδηροδρομικές γραμμές, γέφυρες, οδικές αρτηρίες κλπ. Στη διάρκεια του Εμφυλίου ο εθνικός στρατός ήταν απερίσπαστος από άλλα μέτωπα και για την εκκαθάριση μιας περιοχής διέθετε πολύ μεγαλύτερες δυνάμεις και μέσα, καθώς και περισσότερο χρόνο γιατί στόχος δεν ήταν απλά η απομάκρυνση αλλά η διάλυση των ανταρτών και η εδραίωση του ελέγχου του στο χώρο. Η δράση του ΔΣΕ

¹⁸ ΑΛΕΞΗΣ ΡΟΣΙΟΣ (ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ), *Στα φτερά του οράματος*. Θεσσαλονίκη, 1997, σ. 241–246, 253· Γ. ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ, *Ιστορία του ελληνικού Εμφυλίου*. τ. Α', σ. 290–292.

διαμορφώθηκε από τη φυσιογνωμία του αντιπάλου αλλά και τους στόχους που ο ίδιος έθεσε. Το μοντέλο των ανταρτοομάδων για τον ΔΣΕ ήταν κατάλληλο στο βαθμό που ο αντίπαλος ήταν η χωροφυλακή, οι Μάυδες και οι ένοπλες δεξιές ομάδες. Από τη στιγμή που ανέλαβε τις επιχειρήσεις ο εθνικός στρατός το μοντέλο των ανταρτοομάδων ήταν παρωχημένο ή καταδικασμένο να περιοριστεί σε έναν μακροχρόνιο «πόλεμο φθοράς». Παράλληλα, στη διάρκεια του εμφυλίου αλλάζουν και οι στόχοι που θέτει ΚΚΕ. Την άνοιξη του 1947 ωριμάζει στους κόλπους της ηγεσίας του ΚΚΕ η ιδέα για την «απελευθέρωση» της Βόρειας Ελλάδας και παράλληλα διαπιστώνεται ότι ο «Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας ξεπερνά σήμερα το στάδιο του σκόρπιου παρτιζάνικου αγώνα και τείνει να διαμορφωθεί σε ταχτικό στρατό».¹⁹ Η «απελευθέρωση» περιοχών και η δημιουργία εδαφικής επικράτειας και έδρας για την Προσωρινή Κυβέρνηση προϋπέθετε τη μεταμόρφωση του ΔΣΕ σε τακτικό στρατό, ικανού όχι πλέον να συμπύσσεται και να ελίσσεται όπως ο ΕΛΑΣ, αλλά να αναλαμβάνει επιθετικές πρωτοβουλίες και να υπερασπίζεται τα εδάφη που ελέγχει.

Ο ΔΣΕ ήταν ένας στρατός που ελεγχόταν από την κομματική ηγεσία σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό απ' ό,τι ο ΕΛΑΣ. Η τριμελής ηγεσία (στρατιωτικός-καπετάνιος-πολιτικός) που αποτέλεσε το μοντέλο διοίκησης των μονάδων του ΕΛΑΣ εγκαταλείφθηκε στα χρόνια του Εμφυλίου. Κατ' αρχάς δεν επιδιώχθηκε η προσέλευση αξιωματικών του στρατού, καθώς κρίθηκε ότι δεν θα μπορούσαν να υπηρετήσουν τους στόχους ενός λαϊκού, επαναστατικού στρατού. Η διοίκηση των μονάδων του ΔΣΕ ήταν διμελής και την αποτελούσαν ο στρατιωτικός διοικητής και ο πολιτικός επίτροπος, οι οποίοι ήταν μέλη του κόμματος. Επιπλέον, οι πολιτικοί επίτροποι συγκροτούσαν ιδιαίτερο κλάδο του στρατού. Ήταν «αξιωματικοί πολιτικοί επίτροποι» που είχαν κανονική ιεραρχία και προάγονταν από το βαθμό του ανθυπολοχαγού έως αυτόν του στρατηγού και είχαν υπό την επίβλεψή τους την καθοδήγηση του κομματικού μηχανισμού στον ΔΣΕ.²⁰ Η διαπίστωση ότι ο ΔΣΕ είναι κομματικός στρατός δεν είναι ρητορικό σχήμα. Τα ίδια τα στελέχη του ΔΣΕ υπολόγιζαν ότι το καλοκαίρι του 1949 το ποσοστό των κομματικών μελών στο ΔΣΕ στις μονάδες στο όρος Βίτσι ήταν 60,9%. Παραπέρα, αξίζει να σταθεί κανείς στις παρατηρήσεις που κάνει ένας αντισυνταγματάρχης του ΔΣΕ: «Μπήκαν παιδιά μέσα στον αγώνα, από το 1941–42 ανέβηκαν στο βουνό, καταδιώχτηκαν μετά τη Βάρκιζα και ξαναβγήκαν πάλι στο βουνό

¹⁹ Επιστολή Νίκου Ζαχαριάδη προς Τίτο, 22 Απριλίου 1947, περιλαμβάνεται στο ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΗΛΙΟΥ, *Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος. Η εμπλοκή του ΚΚΕ*. Αθήνα, 2004, σ. 79.

²⁰ ΣΟΛΩΝΑΣ ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ, *Ο εμφύλιος πόλεμος. Η Ελλάδα του 1945–1949*. Αθήνα, 1979, σ. 78, 156.

στο ΔΣΕ. Τότε που άρχισαν τον αγώνα ήταν μόλις 15–16 χρονών και σήμερα 23–24 και 25 χρονών. Ανατράφηκαν και άνδρωσαν μέσα στον αγώνα κοντά στο Κόμμα. *Είναι παιδιά του Κόμματος*. Την οικογένειά τους έχουν να τη δουν 6 και 7 χρόνια. Η ψυχολογία και η νοοτροπία των συντρόφων αυτών, όποια και νάναι η κοινωνική τους προέλευση, δε μπορεί παρά νάχει ποτιστεί με τα κομμουνιστικά ιδανικά και να πλησιάζει την προλεταριακή ψυχολογία και νοοτροπία». ²¹

Οι διαφορές μεταξύ ΕΛΑΣ και ΔΣΕ είναι πολλές και σημαντικές, διότι έχουν αλλάξει οι συνθήκες, οι αντίπαλοι και οι στόχοι. Ο ΕΛΑΣ είναι αποκεντρωμένος, πολιτικά πολυσυλλεκτικός, με μεγάλο βαθμό τοπικής αυτονομίας, στρατολογεί σε εθελοντική βάση, και συνεγείρει τον πληθυσμό καθώς πρωταγωνιστεί στον αγώνα για την απελευθέρωση της χώρας. Ο ΔΣΕ είναι ένας καλύτερα οργανωμένος, κεντρικά ελεγχόμενος, κομματικά πειθαρχημένος, πληθειακός στρατός με ταξικό λόγο και επαναστατικό πρόγραμμα. Οι διαφορές αυτές ήταν ορατές ήδη από τα χρόνια του Εμφυλίου στην ηγεσία του ΚΚΕ και του ΔΣΕ και αποτυπώνονται όπως θα δούμε παρακάτω στην κριτική που ασκήθηκε στις κληρονομίες της Αντίστασης.

Η κληρονομιά της Αντίστασης στα χρόνια του Εμφυλίου

Τα πρώτα στοιχεία κριτικής, ή καλύτερα αυτοκριτικής, σχετικά με την πολιτική του ΚΚΕ την κατοχική περίοδο θα αφορούν τις αποφάσεις της ηγεσίας. Η 11^η Ολομέλεια (5–10 Απριλίου 1945) ενώ «διαπιστώνει την ορθότητα της πολιτικής γραμμής και τακτικής του κόμματος» εντούτοις αναγνωρίζει τα σοβαρά λάθη που έγιναν. Αυτά τα λάθη αφορούσαν την τελευταία κατοχική περίοδο (η υπογραφή των συμφωνιών Καζέρτας και Λιβάνου) και κυρίως το πρώτο διάστημα μετά την απελευθέρωση (συνάντηση στην οικονομική πολιτική της κυβέρνησης Παπανδρέου, υποτίμηση της συμμετοχής των Βρετανών στα Δεκεμβριανά, συμφωνία της Βάρκιζας, σύλληψη ομήρων).²² Με την αναγνώριση των παραπάνω «λαθών» θα κλείσει, προσωρινά όπως αποδείχθηκε, το ζήτημα των αποφάσεων και ευθυνών της κατοχικής ηγεσίας, με τη σύμφωνη γνώμη μάλιστα του Νίκου Ζαχαριάδη που επέστρεψε στην Ελλάδα τον Μάιο του 1945.

Ενδιαφέρον έχει, όμως, το πώς τέθηκε το ζήτημα της σύλληψης ομήρων κατά τα Δεκεμβριανά. Γράφει ο Γ. Σιάντος στη λογοδοσία της Κ.Ε. προς το

²¹ ΠΑΝ. ΛΕΠΕΝΙΩΤΗΣ, Ηθικοπολιτική δουλειά στην ΥΠΙ Μερραρχία, *Δημοκρατικός Στρατός*, τ. 8, Αύγουστος 1949, σ. 564–565 (έμφαση στο πρωτότυπο).

²² Απόφαση της 11^{ης} Ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΕ (5–10 Απριλίου 1945), *ΚΚΕ. Επίσημα Κείμενα*. Αθήνα, 1974, τ. 5 (1940–1945), σ. 373.

7^ο Συνέδριο του Κόμματος (1–6 Οκτωβρίου 1945): «Δυστυχώς έγιναν τέτοιες υπερβασίες και από δικούς μας και πολύ περισσότερο από τη Δεξιά. Ακόμα υπερβασίες, δηλαδή παραβάσεις εντολών μας από μέρους δικών μας, έγιναν είτε γιατί οι άνθρωποι αυτοί δεν ήταν διαπαιδαγωγημένοι κομματικά, είτε γιατί ήταν ξένοι πράχτορες μέσα μας και αποδείχτηκαν πολλοί τέτιοι. Εν πάση περιπτώσει, έγιναν υπερβασίες που δεν έπρεπε να γίνουν.»²³ Η κριτική πλέον δεν αφορούσε την ηγεσία αλλά τα μέλη του κόμματος και συνδεόταν με το θέμα της εντυπωσιακής αύξησης των μελών του κόμματος στα χρόνια της Κατοχής. Η μαζικοποίηση του κόμματος στα χρόνια της Κατοχής για την ηγεσία συνιστούσε έναν «εξαιρετικά σοβαρό κίνδυνο που απειλεί το κόμμα από την αλλοίωση της κοινωνικής του σύνθεσης», όπως αναγνώριζε η 12^η Ολομέλεια (25–27 Ιουνίου 1945).²⁴ Η «αλλοίωση της κοινωνικής σύνθεσης» του ΚΚΕ αφορούσε το γεγονός ότι «η βασική μάζα των μελών είχε σήμερα αγρότες, ακολουθούν οι υπάλληλοι» ενώ οι εργάτες αποτελούσαν μόνο το 18% των μελών του κόμματος. Πέραν τούτου, όπως επεσήμαινε ο Π. Ρούσσοσ, είχαν συρρεύσει στο κόμμα «τυχοδιώκτες», «δηλωσίες» και γενικότερα «το κόμμα φούντωσε μ' ένα πλήθος στοιχεία, αγνά στο βάθος και τίμια, ικανά για κάθε μαζική δράση, μα που δεν συγκεντρώνουν τα προσόντα ενός μαχητή του κόμματος.»²⁵

Οι συζητήσεις και τα κείμενα που δημοσιεύονται στο διάστημα 1945–1947, όπως και οι αποφάσεις που λαμβάνονται (όπως η επανεξέταση των δηλωσιών της μεταξικής περιόδου) έχουν ως στόχο την εκκαθάριση του κόμματος από τις κληρονομίες της κατοχικής Αντίστασης και την επαναβεβαίωση της λενινιστικής-τριτοδιεθνιστικής φυσιγνωμίας του κόμματος. Αυτό θα επιτευχθεί κυρίως με τη «μεταγραφή» των μελών της υπαίθρου στο Αγροτικό Κόμμα Ελλάδας, μέσα από την οποία το ΚΚΕ ξαναγίνεται «κόμμα των πόλεων». Μετά από αυτήν την κίνηση δεν πρέπει να προκαλεί εντύπωση ότι η πλειοψηφία των μελών της Κ.Ε. που εκλέγονται στο 7^ο Συνέδριο του κόμματος είναι εργατικής προέλευσης. Τέλος, δεν επιδιώχθηκε η ανανέωση της Κ. Ε. με άτομα που είχαν πρωταγωνιστήσει στην Αντίσταση, και αντίθετα βρισκόταν υπό τον έλεγχο πρώην Ακροναυπλιωτών της μεταξικής δικτατορίας, δηλαδή της παλαιάς φρουράς.²⁶ Η ανασυγκρότηση

²³ Λογοδοσία της ΚΕ στο 7^ο Συνέδριο του ΚΚΕ (6 Οκτωβρίου 1945), ΚΚΕ. *Επίσημα Κείμενα*. Αθήνα, 1987, τ. 6 (1945–1949), σ. 413.

²⁴ Απόφαση της 12^{ης} Ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΕ (25–27 Ιουνίου 1945), στο ίδιο, σ. 36.

²⁵ ΠΕΤΡΟΣ ΡΟΥΣΣΟΣ, Κοινωνική σύνθεση και διαφώτιση των μελών, *Κομμουνιστική Επιθεώρηση*, τ. 40, Αύγουστος 1945, σ. 8–9.

²⁶ HEINZ RICHTER, *Η επέμβαση των Άγγλων στην Ελλάδα. Από τη Βάρκιζα στον Εμφύλιο Πόλεμο, Φεβρουάριος 1945–Αύγουστος 1946*. Αθήνα, 1997, σ. 325. Στο 7^ο Συνέδριο 33 πρώην πολιτικοί κρατούμενοι που είχαν φυλακιστεί στην Ακροναυπλία κατά τη διάρκεια

των κομματικών οργανώσεων μετά το 1945 σήμαινε την αποκατάσταση της ιδεολογικής καθαρότητας, της κομματικής πειθαρχίας και των μηχανισμών ελέγχου των μελών. Στη 2^η Ολομέλεια (12–15 Φεβρουαρίου 1946) το κόμμα είχε ήδη να επιδείξει «μια σοβαρή ποιοτική βελτίωση ξεκαθαρίζοντας συστηματικά και όλα τα σκάρτα, ανίκανα στοιχεία, που η δουλειά τους και η διαγωγή τους δε συμβιβάζεται με την ιδιότητα του Κομμουνιστή», και αυτό είχε ως συνέπεια ότι «σφυρηλατήθηκε και ατσάλωθηκε πιο πολύ η πειθαρχία και η ενότητα στο Κόμμα». ²⁷

Καθώς η ηγεσία του ΚΚΕ προσανατολίζεται στην ένοπλη ρήξη με στόχο τη δημιουργία «ελεύθερης περιοχής», αρχίζει και η κριτική θεώρηση του παρελθόντος, ιδιαίτερα των κληρονομιών της Αντίστασης, επειδή δεν ανταποκρίνεται στις επιλογές της ηγεσίας στα χρόνια του Εμφυλίου. Έτσι τον Μάιο του 1947 ο Ν. Ζαχαριάδης σε υπόμνημά του προς τη σοβιετική ηγεσία θέτει, ο ίδιος για πρώτη φορά, το ζήτημα των λαθών του ΚΚΕ στη διάρκεια της Κατοχής χωρίς όμως να επιρρίπτονται ευθύνες σε συγκεκριμένα πρόσωπα. ²⁸ Αντίστοιχα η αποστασιοποίηση της ηγεσίας του ΔΣΕ από το παράδειγμα του κατοχικού ΕΛΑΣ σταδιακά μετατρέπεται σε σκληρή κριτική. Σε σύσκεψη της στρατιωτικής-πολιτικής ηγεσίας του ΔΣΕ τον Σεπτέμβριο του 1947, ο Μάρκος Βαφειάδης θα επισημάνει ότι ο ΔΣΕ διαφέρει από τον ΕΛΑΣ σε δύο βασικά σημεία: «έχει πολιτικά ξεκαθαρισμένα στελέχη και υψηλό επιθετικό πνεύμα». ²⁹ Σε ένα από τα πρώτα κείμενα δημόσιας κριτικής που δημοσιεύεται τον Μάρτιο του 1948 διαβάζουμε: «Η βασική αδυναμία του ΔΣΕ είναι ότι ενώ είναι στρατός επαναστατικός, που για αποστολή του έχει να εξασφαλίσει για το λαό τη λαϊκο-δημοκρατική αναδημιουργία της πατρίδας του, στην πολεμική του τέχνη παραμένει ακόμα αιχμάλωτος ξένων, αστικών επιδράσεων, που στο μεγαλύτερο μέρος του έρχονται απ' τον

της μεταξικής δικτατορίας εκλέγονται τακτικά και αναπληρωματικά μέλη της νέας Κ.Ε. ΒΑΣΙΛΗΣ ΜΠΑΡΙΖΙΩΤΑΣ, *Κι άστραψε φως η Ακροναυπλία*. Αθήνα, 1977, σ. 210.

²⁷ Απόφαση της 2^{ης} Ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΕ (12–15 Φεβρουαρίου 1945), *ΚΚΕ. Επίσημα Κείμενα*, ο.π., 181.

²⁸ Το ΚΚΕ, αναφέρει ο Ζαχαριάδης στο υπόμνημα, «αποδείχτηκε στην πραγματικότητα ξένο και ξεκομμένο από το υπόλοιπο εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα στην Ευρώπη κι ιδιαίτερα στα Βαλκάνια (...), δεν μπόρεσε να επιτύχει την απόσπασή της [της Ελλάδας] από το δίχτυ των αγγλικών ραδιουργιών και να αποκτήσει καθαρή και συνεπή πολιτική απέναντι στον αγγλικό ιμπεριαλισμό –είναι ότι η Ελλάδα δεν μπόρεσε να αξιοποιήσει, στον ίδιο βαθμό με τις άλλες βαλκανικές χώρες, τη νικηφόρα προέλαση του Κόκκινου Στρατού στη Νοτιοανατολική Ευρώπη και στα Βαλκάνια». Υπόμνημα του Νίκου Ζαχαριάδη προς την ηγεσία του ΚΚΣΕ, 13 Μαΐου 1947, στο Φ. ΗΛΙΟΥ, *Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος*, σ. 93.

²⁹ Περιληπτικό πρακτικό της συνεδρίασης της ΚΕ του ΚΚΕ και της σύσκεψης της στρατιωτικοπολιτικής ηγεσίας του ΔΣΕ, Σεπτέμβρης 1947, ο.π. (Βλ. σημ. 27), σ. 186.

ΕΛΑΣ. Πρέπει να απαλλαχτούμε απ' τη βλαβερή αυτή κληρονομιά». ³⁰ Οι λίγο-πολύ γενικόλογες αναφορές στις «κακές παραδόσεις» του ΕΛΑΣ θα συνεχίσουν να δημοσιεύονται χωρίς όμως να διευκρινίζεται σε τι συνίστανται αλλά να εντάσσονται γενικά στο διαζευκτικό σχήμα «αντάρτικος ή τακτικός στρατός».

Η πιο συστηματική κριτική στον ΕΛΑΣ στα χρόνια του Εμφυλίου θα διατυπωθεί από τον Κώστα Καραγιώργη μέσα από τις στήλες του περιοδικού *Δημοκρατικός Στρατός* τον Ιανουάριο του 1949. Στηλιτεύοντας τον «κατσαπλιαδισμό» και το «'αντάρτικο' πνεύμα», ο Καραγιώργης θα αναδείξει τις διαφορές μεταξύ ΕΛΑΣ και ΔΣΕ με σκοπό βέβαια την απαξίωση του πρώτου. Ποιες ήταν, λοιπόν, οι κύριες αδυναμίες του ΕΛΑΣ, «οι παλιές επιβιώσεις από την ελασίτικη περίοδο»; Η τοπικότητα της δράσης («το κλιμάκιο δεν έχει ιδιαίτερη αγάπη σε αποστολές έξω από το χώρο του»), η αυτονομία των τοπικών αρχηγών («συνεχής νοσταλγία για 'μεγαλύτερη πρωτοβουλία' και για λιγότερες απόλυτα πειθαρχημένες και στενά μονταρισμένες στο γενικό πανελλαδικό σχέδιο αποστολές»), η ανεπαρκής εκτέλεση των διαταγών, η διασπορά δυνάμεων («επιβίωση του 'κλεφτοπολέμου'»), το πλιάτσικο («η πιο κλασική μορφή κατσαπλιαδισμού») και η αυταρχική συμπεριφορά των στελεχών προς τους αντάρτες. ³¹ Το να εντάξει κανείς αυτά τα χαρακτηριστικά στο διαζευκτικό σχήμα «αντάρτικος ή τακτικός στρατός» μάλλον είναι περιοριστικό. Εκ των πραγμάτων οι συνθήκες επέβαλαν (ιδιαίτερα στη Ν. Ελλάδα για την οποία ήταν υπεύθυνος και στην οποία αναφερόταν στο άρθρο του ο Κ. Καραγιώργης) τα τμήματα του ΔΣΕ να λειτουργούν σαν αντάρτικες ομάδες παρά ως τακτικός στρατός. Η διαφορά που επισημαίνει είναι μεταξύ του κομματικά πειθαρχημένου, κεντρικά ελεγχόμενου, «στρατιωτικοποιημένου» ΔΣΕ και του αποκεντρωμένου, πολιτικά πολυσυλλεκτικού, με μεγάλο βαθμό τοπικής αυτονομίας στρατού του ΕΛΑΣ.

Η κριτική στην ηγεσία και την πολιτική του ΚΚΕ στη διάρκεια της Κατοχής θα ενταθεί μετά την ήττα του ΔΣΕ. Όπως είναι γνωστό στην 3^η Συνδιάσκεψη τον Οκτώβριο του 1950 καταδικάζονται δημόσια και διαγράφονται κορυφαία στελέχη όπως οι Δημήτρης Παρτσαλίδης, Μάρκος Βαφειάδης, Κώστας Καραγιώργης, Χρύσα Χατζηβασιλείου, Λευτέρης Αποστόλου αλλά και ο νεκρός Γιώργος Σιάντος. Αυτό που ενδιαφέρει εδώ δεν είναι τόσο το σαθρό κατηγορητήριο αλλά ότι η κριτική στα «λάθη» της κατοχικής ηγεσίας μετατρέπεται σε κριτική των κατοχικών αντιστασιακών οργανώσεων. Αφετηρία είναι η αφοριστική και επιγραμματική διατύπωση του Νίκου

³⁰ Να μάθουμε να πολεμάμε, *Δημοκρατικός Στρατός*, τ. 3, Μάρτιος 1948, σ. 72.

³¹ ΚΩΣΤΑΣ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗΣ, Η μάχη με τον εαυτό μας, *Δημοκρατικός Στρατός*, τ. 1, Ιανουάριος 1949, σ. 38-43.

Ζαχαριάδη: «Στην πρώτη περίοδο η γραμμή μας ήταν βασικά λαθεμένη. Στη δεύτερη περίοδο η γραμμή μας ήταν βασικά σωστή». Αναφορικά με το ΔΣΕ, ο ίδιος υποστηρίζει ότι «θάπρεπε νάναί απαλλαγμένος, και αυτό ήταν από τα πιο δύσκολα, απτην κακή, την αρνητική, απτην απαράδεχτη για ένα τέτοιο στρατό, παράδοση και κληρονομιά του ΕΛΑΣ, που φορείς της, πολλές φορές στενοκέφαλοι, πεισματάρηδες και αδιόρθωτοι φορείς της, ήσαν σχεδόν όλα τα πρώην στρατιωτικά και πολιτικά στελέχη του ΕΛΑΣ, αυτά που, στην αρχή τουλάχιστο, στελέχωσαν ολοκληρωτικά το ΔΣΕ. Έπρεπε να φτιάσουμε ένα καινούργιο στρατό.»³²

Άλλα ηγετικά στελέχη προχώρησαν την απαξίωση των κατοχικών οργανώσεων. Ο Βασίλης Μπαρτζιώτας αφού επαναβεβαίωσε την ορθότητα της καταδίκης του Άρη Βελουχιώτη («ήταν γνωστός για τις αλήτικες εκδηλώσεις του. Αυτός μισούσε το Κόμμα και έκανε ότι περνούσε από το χέρι του για να το βλάψει»), προέβη στην εξής διαπίστωση για τον ΕΛΑΣ: «Αν εξαιρέσουμε μερικούς τίμιους αξιωματικούς με επικεφαλής το στρατηγό Σαράφη, στρατιωτικά στελέχη συγκεντρώθηκαν στον ΕΛΑΣ ανίκανοι αξιωματικοί του παλιού στρατού και το χειρότερο ύποπτοι. Μεγάλες μονάδες του ΕΛΑΣ (Μεραρχίες και ομάδες Μεραρχιών) βρίσκονταν στα χέρια της Ιντέλιτζενς Σέρβις».³³ Ο Γιώργος Γούσιος στο ίδιο μήκος κύματος πίστευε ότι «[α]πό άποψη στελέχωσης του ΕΛΑΣ κυριαρχούσαν οι πράχτορες του εχθρού (...) το ζήτημα της εξουσίας, τη λαϊκή αυτοδιοίκηση, στη νομοθεσία της δεν ήταν τίποτα άλλο παρά μια νομοθεσία μιας προοδευτικής αστικής τάξης».³⁴

Στόχος της ηγεσίας μετά την ήττα του ΔΣΕ είναι η κατασίγαση της κριτικής για την πολιτική που ακολούθησε το κόμμα μεταπολεμικά και τον τρόπο διεξαγωγής του εμφυλίου πολέμου και σε αυτό το πλαίσιο «η ελαχιστοποίηση της πολιτικής σημασίας της ήττας του 1949 απαιτεί τη μεγιστοποίηση και προβολή της ήττας του 1944».³⁵ Παράλληλα, όμως, αυτό που συνέβαινε ήταν ότι μέσα από την κριτική στην κατοχική αντίσταση ξαναγραφόταν συνολικά η ιστορία της δεκαετίας του 1940. Γράφει, για παράδειγμα, ο Δημήτρης Βλαντάς το Σεπτέμβριο του 1950 για τον εμφύλιο πόλεμο: «Τα τριάντη περίπου χρόνια ένοπλης πάλης ήταν ένας αδιάκοπος σκληρός αγώνας, γιομάτος αυτοθυσία, ηρωϊσμό, μεγαλείο. Παρά τη στρατιωτική μας ήττα, αυτά τα τριάντη χρόνια ένοπλης πάλης αποτελούν μαζί με το 1821 τα πιο δοξασμένα, απόλα τα χρόνια της πάλης του λαού της

³² Ν. ΖΑΧΑΡΙΑΔΗΣ, Δέκα χρόνια πάλης. Συμπεράσματα – διδάγματα – καθήκοντα, *Νέος Κόσμος*, τ. 8, Αύγουστος 1950, σ. 421, 416 (έμφαση στο πρωτότυπο).

³³ Β. ΜΠΑΡΤΖΙΩΤΑΣ, Η πολιτική μας των στελεχών στο ΚΚΕ τα τελευταία δέκα χρόνια, *Νέος Κόσμος*, τ. 9, Σεπτέμβριος 1950, σ. 561–562.

³⁴ Γ. ΓΟΥΣΙΑΣ (ΒΟΝΤΙΤΣΙΟΣ), Το ιδεολογικό μας μέτωπο, *Νέος Κόσμος*, οπ.π., σ. 584.

³⁵ Ι. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Η λογική των συγκρούσεων, σ. 416.

Ελλάδας, για εθνική και κοινωνική απελευθέρωση».³⁶ Μέσα από τη σύνδεση με το 1821 δημιουργείται μια γενεαλογία «αγώνα» και αναδεικνύεται η ιστορική αναλογία και συνέχεια, οι οποίες νομιμοποιούν αυτό που ο συγγραφέας αρνείται να κατονομάσει, δηλαδή τον εμφύλιο πόλεμο. Η αναφορά στο 1821 δεν συνιστά απλά υπόμνηση οικείων ιστορικών σταθμών, οι οποίοι στο συλλογικό υποσυνείδητο ταυτίζονται με τον ηρωισμό και την αυτοθυσία των Ελλήνων. Το 1821 συνδηλώνει τον αγώνα ενάντια στην ξένη κυριαρχία δημιουργώντας ιστορικές αναλογίες ανάμεσα στον αγώνα ενάντια στην οθωμανική αυτοκρατορία και τον αγώνα ενάντια στη «δεύτερη κατοχή» και την «αμερικανοκρατία». Το 1821 ήταν, επίσης, η αφετηρία για τη δημιουργία του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους, όπως και στον Εμφύλιο στόχος ήταν η επαναθεμελίωση του ελληνικού κράτους ως «λαϊκής δημοκρατίας» πλέον. Η επίκληση του 1821 ως ιστορικής αναλογίας-συνέχειας απηχεί την προσπάθεια ένταξης του στρατιωτικού αγώνα του ΔΣΕ στο εθνικό αφήγημα ως του μόνου ικανού και αναγκαίου όρου νομιμοποίησης της εμφύλιας σύγκρουσης. Η ιδεολογική σύγκρουση στα χρόνια του Εμφυλίου συντελέστηκε σε μεγάλο βαθμό στο πεδίο της εθνικής ιδεολογίας και το ΚΚΕ επανειλημμένα προσπάθησε να αποδείξει την εθνική προσήλωσή του.³⁷ Έτσι, για παράδειγμα, η εμφύλια σύγκρουση μετονομάστηκε σε σύγκρουση του μετώπου της εθνικής προδοσίας με το μέτωπο της εθνικής ανεξαρτησίας³⁸ ενώ ο όρος «εμφύλιος πόλεμος», επειδή ακριβώς υπονομεύει τη συντελεσμένη εθνική ενότητα, εγκαταλείφθηκε και αντικαταστάθηκε από όρους όπως «ένοπλη πάλη», «αγώνας», «λαϊκό-απελευθερωτικός πόλεμος», «δεύτερο αντάρτικο», κ.ά.³⁹

Από την άλλη πλευρά, στο ξαναγράψιμο της ιστορίας της δεκαετίας του 1940 από τη σκοπιά του εμφυλίου πολέμου εμφιλοχωρούν εκκωφαντικές αποσιωπήσεις. Ο Δ. Βλαντάς, στο προαναφερθέν άρθρο, εισάγοντας την αναλογία μεταξύ ελληνικής επανάστασης και εμφυλίου πολέμου και κατασκευάζοντας τη γενεαλογία του «εθνικού αγώνα», αποσιωπά την κατοχική Αντίσταση. Η εαμική Αντίσταση παραλείπεται από αυτήν την εκ νέου κα-

³⁶ Δ. ΒΛΑΝΤΑΣ, Τριάμιση χρόνια πάλης του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας. Συμπεράσματα και διδάγματα, *Νέος Κόσμος*, τ. 9, Σεπτέμβριος 1950, σ. 596.

³⁷ ΜΙΧΑΗΛΣ Π. ΛΥΜΠΕΡΑΤΟΣ, Εθνικές διεκδικήσεις και πολιτικοί αποκλεισμοί: η διαμόρφωση του ιδεολογικού υποστρώματος του εμφυλίου πολέμου, *Τα Ιστορικά*, 18 (34), 2001, 197–220.

³⁸ Απόφαση της 2^{ης} Ολομέλειας της Κ.Ε. του ΚΚΕ (12–15 Φεβρουαρίου 1946), *ΚΚΕ. Επίσημα Κείμενα*. Αθήνα, 1987, τ. 6 (1945–1949), σ. 178.

³⁹ Έχει ενδιαφέρον να παρατηρήσει κανείς ότι στην αρχή του Εμφυλίου το ΚΚΕ χρησιμοποιεί στα δημοσιευμένα κείμενά του τον όρο «εμφύλιος πόλεμος». Βλέπε, για παράδειγμα, τη στήλη με τον τίτλο «Επισκόπηση του εμφυλίου πολέμου», *Κομμουνιστική Επιθεώρηση*, τ. 6, Ιούνιος 1947, σ. 280.

τασκευή του «ένδοξου παρελθόντος». Η επιλεκτική ανάγνωση του παρελθόντος συνεπάγεται και συνοδεύεται από τη ριζική επανερμηνεία του, στην οποία η κληρονομιά της Αντίστασης απαλείφεται καθώς δεν ανταποκρίνεται στους προσανατολισμούς του παρόντος και τις προσδοκίες του μέλλοντος. Η Αντίσταση γίνεται αντικείμενο κριτικής επειδή, σύμφωνα πάντα με την ηγεσία και από τη σκοπιά του εμφυλίου πολέμου που έχει πλέον τελειώσει, το ΚΚΕ είχε «υποταχθεί στην αγγλική πολιτική» και δεν είχε «καθαρή επαναστατική προοπτική». Σε αυτό το σημείο για την κατανόηση των εξελίξεων στη δεκαετία του 1940 δεν θα πρέπει να περάσει απαρατήρητη η διαπίστωση του Νίκου Ζαχαριάδη, με το γνωστό αφοριστικό τρόπο του: «Και δώ προβάλλει το ερώτημα: Χάσαμε δύο ένοπλους αγώνες, του 1941–44 και του 1946–49. Ποια διαφορά, βασική θεμελιακή διαφορά ανάμεσα σ' αυτούς τους δύο αγώνες; Στα 1941–44 στην ουσία δεν παλαίβαμε για την εξουσία. Περιμέναμε να νικήσουν οι σύμμαχοι και να μας δώσουν την εξουσία. (...) Στα 1946–49 παλαίψαμε για την εξουσία».⁴⁰

Ανακεφαλαιώνοντας, τα ερμηνευτικά σχήματα για τη δεκαετία του 1940 θα πρέπει να στηρίζονται στη συγκριτική μελέτη των φορέων, των πρακτικών και των ιδεών που εμφανίζονται στην περίοδο της Κατοχής και του εμφυλίου πολέμου. Το άρθρο αυτό εστιάζοντας στον ΕΛΑΣ και το ΔΣΕ αποτέλεσε μια τέτοια απόπειρα και οι διαπιστώσεις, όπως προκύπτουν μέσα από τη σύγκριση, συνηγορούν υπέρ μιας χωριστής θεώρησης και διακριτής περιοδολόγησης της Κατοχής από τον Εμφύλιο. Προφανώς υπάρχουν συνέχειες και πολλές από τις εξελίξεις που οδηγούν στον Εμφύλιο έχουν τις ρίζες τους στα χρόνια της Κατοχής. Όμως, οι διαφορές μεταξύ ΕΛΑΣ και ΔΣΕ και η κριτική που ασκείται στις κληρονομίες της Αντίστασης στα χρόνια του Εμφυλίου δείχνουν τις σοβαρές αλλαγές που έχουν συντελεστεί αφενός στο ιστορικό πλαίσιο και της συνθήκης, και αφετέρου στους στόχους και τη φυσιογνωμία του πολιτικού υποκειμένου που αναδείχθηκε στα χρόνια της Κατοχής, δηλαδή του ΕΑΜ. Το ΚΚΕ στα χρόνια του Εμφυλίου επιδιώκει και επιτυγχάνει την επαναβεβαίωση των μπολσεβικικών-τριτοδιεθνιστικών του χαρακτηριστικών και την ισχυροποίηση των μηχανισμών κομματικού ελέγχου και πειθαρχίας. Αυτό που συντελείται μετά το τέλος της Κατοχής και στην πορεία προς τον Εμφύλιο είναι η διαδικασία της σταδιακής μπολσεβικοποίησης του υποκειμένου της Αντίστασης, την οποία όσοι μελετούν τη δεκαετία του 1940 δεν μπορούν παρά να λάβουν σοβαρά υπόψη τους.

Πολυμέρης Βόγλης
Αθήνα / Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

⁴⁰ ΝΙΚΟΣ ΖΑΧΑΡΙΑΔΗΣ, *Δέκα χρόνια πάλης...*, σ. 420.

